

نهاد وقف در عصر صفوی

اقتصاد و مسائل مربوط به معیشت همواره جزء مهمترین مسائل مورد توجه حاکمیت ها بوده و با ساخت...

خبرگزاری مهر - گروه دین و اندیشه: اقتصاد و مسائل مربوط به معیشت همواره جزء مهمترین مسائل مورد توجه حاکمیت ها بوده و با ساخت سیاسی و مذهبی حکومتها ارتباطی تنگاتنگ داشته است، صفویه نیز مانند هر دولت دیگر سازوکارهایی برای وضعیت معیشت و اقتصاد آحاد جامعه در نظر گرفته و ساخت اقتصادی خود را با تکیه بر مفاهیم مذهبی و دینی سازماندهی می کند. در دوران صفویه علاوه بر خراج، محصولات کشاورزی، سیورغال ها و... که منبع درآمدی صفویان به شمار می آمدند به «وقف"; نیز توجهی ویژه صورت می پذیرد. البته اوقاف و تاریخچه آن مربوط به دوران هایی قبل از صفویه می شود و می توان گفت به خصوص این فریضه از دوران مغول و با تدابیر «خواجه نصیر الدین طوسی در بسط و گسترش این سنت برجسته تر می گردد، اما صفویه نیز از این سنت استفاده کرده و به اقتصاد خود هم وجهه ای مذهبی می بخشد و هم نفوذ خود را گسترش می دهد.

برای درک بهتر روند ظهور و کارکردهای ساختار نهاد وقف در عصر صفوی، توجه به تحول ساختار دینی نیز ضروری است. هنگامی که اندیشه تشیع به عنوان اندیشه قالب دولت صفویه استقرار یافت به نوعی باعث آن گردید که تمرکزگرایی به عنوان یک عنصر مهم مورد تاکید جدی دولت صفویه قرار گیرد. تمرکزگرایی که در این دوره وجود دارد با اهتمام بر جنبه های گوناگون زندگی اجتماعی و تعریف دامنه ای وسیع از فعالیت های دولت در قبال ملت، باعث آن گردیده بود تا نهادی چون نهاد وقف شکل بگیرد. این ساختار همان طور که ذکر گردید در سده های قبل از صفویه نیز قوت داشته، اما برای صفویه وجود چنین ساختاری در اصل، راهی قابل قبول و موثر برای کسب نفوذ سیاسی و مذهبی به حساب می آمد.

نگاهی به چگونگی ساختار وقف در طول دوران صفویان نشان می دهد که چگونه این ساختار دینی گسترده در پایتخت دولت صفوی و دیگر شهرها چنان بود تا بتوان به حیات خود بدون هیچ مشکلی ادامه دهد واز همه مهم تر شمار فراوانی از آثار علمی و طلبه را پیروراند.

در داخل قلمرو صفویان با استفاده از نهاد وقف، اوقاف مدارس و مساجدی که در آنها اعضای ساختار دینی به تحصیل و تدریس می پرداختند افزایش چشمگیر یافت. هر مدرسه و مسجد بسته به بانی آن دارای موقوفاتی می شد که گاه بسیار زیاد بودند. از درآمد همین موقوفات بود که مواجب مدرسین، پیش نمازان، شهریه طلاب و هزینه های نگهداری ساختمان پرداخت می شد. ساختار و نحوه کارکرد اوقاف در دوران پادشاهان صفوی متفاوت بوده و می توان گفت تقریباً اکثر شاهان صفوی به این مطلب توجه ویژه داشته اند.

«شاه اسماعیل"; اولین فرمانروای صفوی در طول دوران فرمانروایی خود درگیر یک رشته جنگهای پی در پی گردید و به دلیل ماهیت دولت صفوی در این عصر که هنوز ثبات نیافته بود به نظر می رسد پرداختن به ایجاد بناهای بزرگ و استقرار مدارس و مساجد متعدد، هنوز میسر نبوده است. به همین علت از این دوره، اطلاعات چندانی درباره وقف یا مدرسه در دست نیست. اما «شاه تهماسب یکم"; گویا واقفی بسیار بزرگ بوده و موقوفاتی در مکانهای مختلف تعیین کرده است. مقدار زیادی موقوفه برای آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) در ری، توجه ویژه به عتبات، موقوفات آستانه «شاهزاده حسین قزوین"; و موقوفاتی در قم از جمله آنهاست. البته در عهد شاه تهماسب یکم موقوفاتی دیگر هم گزارش شده که نشان می دهد، در این دوره اوقافی نیز از سوی دیگران وقف شده است.

در دوره «شاه سلیمان"; نیز موقوفات همچون گذشته ادامه می یابد و انواع موقوفات این دوران شامل زمین های سلطنتی، زمین های دولتی، دکان، کاروان سرا، قنات، آسیاب، حمام و... می شده است. اما بهترین و بزرگترین وقف در دوران «شاه سلطان حسین"; برای مدرسه سلطانی انجام می پذیرد. مدرسه سلطانی صرف نظر از اهمیتی که در تاریخ هنر و معماری ایران دارد نمونه برجسته از مراکز علمی باشکوه عصر صفوی است.

باید گفت دیرپایی نهاد وقف به گونه ای بوده که پس از دوران سقوط صفویه یعنی در دوران افشاریه و پس از آن نیز با فراز و فرودهایی وجود داشته است. اما اینکه صفویه این قدر به نهاد وقف توجه ویژه مبذول داشته اند به نظر می رسد علاوه بر جنبه مذهبی و شیعی آن می تواند این باشد که با این کار اولا صفویان خود را یک پادشاه مومن و واقف و بانی امور خیریه نشان می دادند، دیدگاههای افراد را نسبت به مساله مشروعیت مال سلطان تغییر می دادند و از همه مهمتر به نوعی سیاست خارجی را نیز توسعه می بخشیدند، زیرا آن طور که در منابع ذکر شده است صفویان درآمد موقوفاتی را به سادات مدینه، ساکنان شیعی نجف

اشرف، عتبات و حجاز نیز اختصاص می دادند که این به نوبه خود امری مهم می باشد.